

LÍBOR HŘEBÍČEK

ÚLOHA MOTIVŮ V PROFESIONÁLNÍ ORIENTACI MLÁDEŽE

Profesionální orientace mládeže je problémem, jehož společenská závažnost narůstá doslova z roku na rok. Je tomu tak proto, že jednak neobyčejně narůstají požadavky spjaté s nabytím profese a jednak se stále více rozšiřují a rozvíjejí různorodé individuální profesionální potřeby a zájmy jednotlivců.

V začátku 20. století se problém orientace na povolání a volba povolání řešily tak zvaným diagnosticko-poradenským způsobem: na základě krátkodobých či jednorázových odhadů individuálních kvalit (ale hlavně s přihlédnutím k determinantám sociálně politickým) a při posouzení situace na „trhu pracovních sil“ se jednotlivci posílali do příslušných profesí, pracovních míst, event. do určitých dalších vzdělávacích institucí. Současná profesionální orientace probíhá jinak. Vzhledem k mnohým změněným podmínkám ekonomickým, sociálním, politickým a kulturním má ráz dlouhodobého, aktivního srovnávání se jednotlivců s oněmi mnohými moderními společensko-výrobními požadavky na profese a na ně samotné. Výběr povolání a jeho volba jsou pak až závěrem celého dlouhého výchovně koncipovaného procesu, zvaného profesionální orientace. Tento se zákonitě zakládá na rozsáhlém všeobecném i odborném vzdělávání, a také na množství speciálních profesionálně orientačních aktivit. V dlouhém vzdělávacím procesu jsou jednotlivci doslova zasypáni množstvím zcela obecných i vysloveně konkrétních profesionálních informací. Jedinci si tyto informace ověřují v různorodých situacích a především v praxi se přesvědčují o jejich správnosti a účelnosti. Současně jsou informováni i o vlastních osobnostních předpokladech a možnostech. V procesu řízené konfrontace mezi vnějším profesionálním světem a osobními niternými představami, se profesionální informace zvnitřňují, přetavují se v uvědomělé potřeby, přesvědčení, motivy (pohnutky) volby povolání.

Požadovaným závěrem procesu výchovně koncipované přípravy na volbu povolání je nakonec taková zformovanost mladistvých, že jsou schop-

ni v duchu společensky hodnotných a silných motivů také jednat. Konkrétně to znamená ze strany každého jedince, že přijímá jistotu (vhodně nabídnutou) profesionální perspektivu za svou a na základě nezvratného osobního přesvědčení o její správnosti volí uvědoměle a svobodně konkrétní povolání. Nelze pochybovat o tom, že utváření příslušných přesvědčení a motivů volby povolání představuje nejen vyvrcholení celého procesu profesionální orientace, ale i jeho nejobtížnější část.

Profesionální motivy jako předmět výzkumu. Motiv volby povolání bývají z pochopitelných důvodů často předmětem empirických výzkumů. Jejich obraz totiž vždy představuje jednu z nejužitečnějších charakteristik celého procesu profesionální orientace. U československé mládeže do 14-ti let (tuto vrstvu sledujeme v našem výzkumu i my) uvedený problém podrobně zkoumali např.: v 60. letech M. Hargaš (1969) a O. Baláz (1971); z psychologických a sociologických pozic pečlivé výzkumy provedla a popsala M. Klímová (1971) a znovu se k nim vrátila v počátku 80. let (1984).

V začátku 80. let se na výzkumu profesionálně orientačních motivů u 14-leté mládeže podílel i autor této stati. Výsledky byly publikovány v rámci širšího pojednání o celkové profesionálně orientační praxi na základních školách (na původních ZDŠ a experimentálních ZŠ (Hřebíček, 1984, s. 71—74; 1985, s. 125—129; 1985a, s. 43—44).

Výsledky výzkumu motivů, které byly publikovány uvedenými autory, mají řadu velmi podobných znaků. Lze je shrnout takto:

- zjišťované motivy měly velmi nízkou úroveň jak z hlediska společensky žádoucího zaměření, tak po stránce jejich vyhraněnosti a dominance;
- podíl některých základních profesionálně orientačních činitelů — školy a výrobních i společenských institucí — na vhodném formování motivů nebyl podstatný;
- závažná závislost tvorby profesionálních motivů byla všeobecně shledána ve vztahu k sociálnímu původu, vzdělání rodičů, veřejnému mínění, pohlaví a místu bydliště žáků.

V přímé návaznosti na výzkumy ze začátku 80. let si autor této statě klade za cíl znovu se vrátit k problému motivů volby povolání dnešní 14-ti leté mládeže a na základě srovnání tehdejšího a dnešního stavu — vyvodit vývojové tendence ve sledované oblasti, v souvislostech

- s rozdílnými koncepcemi původní základní devítileté školy (ZDŠ) a dnešní základní školy (ZŠ); umožněno prostřednictvím shodné metodologie obou výzkumů;
- s rozdílným sociálním původem, vzděláním rodičů, místem bydliště a pohlavím žáků.

Předložený výzkum je založen na této hypotéze: v průběhu 80. let se z celého souboru základních determinant profesionální orientace (a i motivů volby povolání) 14-leté mládeže výrazně změnila především koncepce základní školy: základní devítiletá škola byla nahrazena nově koncipovanou základní školou; její vliv na motivaci a volbu povolání

však v současnosti není podstatný. Dále jistými změnami prošlo střední školství: na gymnáziích byla zavedena odborná výchova a menší část středních odborných učilišť byla zřízena jako úplně střední školy; to může — oproti nedávné minulosti — vést u části žáků k jiným postojům k volbě dalšího středoškolského studia. Sociálně ekonomické podmínky, veřejné mínění a role rodiny se předběžně pro výzkum odhadují jako setrvalé profesionálně orientační okolnosti. Tudíž ve výzkumu se předpokládají dva následující základní soubory výsledků:

1. rozdíly v úrovni profesionálně orientačních motivů mezi soubory respondentů tvořených absolventy ZDŠ a ZŠ budou nepodstatného rázu; výjimky může představovat volba studia na gymnázium a volba studia na 4-letých SOU;
2. rozdíly v úrovni profesionálně orientačních motivů mezi soubory respondentů tvořených podle pohlaví, místa bydliště a sociálního původu budou v jednotlivých položkách významné, případně vysoce významné.

Časové vymezení výzkumu. První etapa výzkumu proběhla v letech 1980—82. Druhá etapa se uskutečnila v letech 1985—87.

Vymezení souborů zkoumaných osob. Do výzkumu v letech 1980—82 byly pojaty výsledky získané od 541 žáků 8. a 9. tříd ZDŠ. Výzkum proběhl na 29 vybraných ZDŠ v Jihomoravském kraji.

Ve druhé etapě výzkumu, v letech 1985—87 byly využity výsledky od 420 žáků 8. ročníků ZŠ z 18-ti jihomoravských škol (všechny figurovaly již v první etapě výzkumu).

Metody výzkumu. Pro fázi zjišťování konkrétního stavu rozvoje profesionálních motivů byly použity dvě základní výzkumné metody

- vědecké pozorování (zaměřené na vybrané formy profesionálně orientační práce se žáky);
- studium dokumentů (záznamy výchovných poradců a třídních učitelů, statistické zprávy vedení škol a inspekčních orgánů; zprávy o výzkumech profesionálně orientačních motivů od vybraných autorů).

Jako další výzkumné postupy byly využity

- metoda řízeného rozhovoru (standartizovaný rozhovor se žáky);
- metoda dotazníková (standartizovaný dotazník zaměřený na zjišťování postojů a motivů žáků).

Výsledky výzkumu jsou přehledně uvedeny v tabulkové části stati.

Analýza motivů volby povolání. Ze srovnání výsledků v tab. č. 1 a 2 vyplývá, že nejvíce uváděným motivem volby povolání je zájem o tato povolání (event. o instituce, v nichž se zprostředkovává kvalifikace, opravňující k výkonu povolání).

Zájem o obsah povolání zdůrazňují jak chlapci, tak i dívky, bez ohledu na sociální původ, místo bydliště a typ absolvované školy (ZDŠ anebo ZŠ). Naše výsledky zde odpovídají tomu, co uvádí na základě svých výzkumů např. v šedesátých letech O. Baláž (1971, s. 96—100) anebo v opa-

kovaných výzkumech M. Klímová (1971, s. 64—67; 1984, s. 150). Takže — náš výzkum evidentně potvrzuje odvěký rozhodující motiv svobodné volby povolání. Nám však jde dále o více: o zhodnocení jeho kvality ve vztahu k volbě povolání. Ta je — předem řečeno — velmi nízká. Zájem není hluboký, není patřičně diferencovaný a není stabilní. Je totiž rozvínut na základě neúplných i zkreslených informací, většinou verbálně podaných, neověřených v praxi; a až příliš často, obrazně řečeno, navozený na poslední chvíli. Řízené rozhovory a studium dokumentace výchovných poradců nám to plně potvrdily. Pro dokumentaci zde uvedeme některé poznatky z dotazníků. Z jejich studia, při srovnávání volby dvou nejoblíbenějších povolání (která měli žáci uvést), jsme zjistili, že mnozí z nich uváděli vedle sebe značně odlišné až diametrálně odlišné profese, jejich kombinace. A ve všech těchto případech se udával jako motiv — zájem o obsah povolání a o jejich případné nabytí. Některé ze zjištěných nesourodých kombinací si uvedme: pěstitel — stavař; elektroinženýr — právník; konstruktérka — artistka; zootechnik — fotograf; stavební inženýr — lékař; prodavačka — archeoložka; chovatel — mechanik slaboproudých zařízení; zahradník — akademický malíř; učitel — řidič TIR; a další. Nabízí se konstatování: k uvedeným výsledkům je možno přistupovat tak, že rozhodující roli zájmů o profese v profesionální orientaci žáků nevyklučují, ale současně ukazují vskutku na jejich nevyhraněnost, mělkost, nehomogenost.

Dalším kvalitativním problémem profesionálních zájmů je jejich zaměřenost. Ta má samozřejmě odpovídat předpokladům a možnostem jednotlivých žáků. Avšak v každém případě musí být v souladu s potřebami a možnostmi celé společnosti. V těchto vyjádřených směrech je formování profesionálních zájmů každoročně sledováno státními orgány a je zkoumáno celou řadou vědeckých a poradenských pracovníků. Ze statistik MŠ ČSR (Zpráva o výsledcích porovnání zájmů 7. ročníků ZDŠ ve školním roce 1979/80 o studium s rozpisem plánu přijímaných na gymnázia a střední odborné školy ve školním roce 1981/82 z 9. a 8. ročníků ZDŠ, 1980) a Ministerstva práce a sociálních věcí (Žižková-Břoušková, 1972, s. 9—10), jakož i z inspekčních zpráv (Kontrolní zpráva o výsledcích tematické inspekce „Situace ve volbě povolání“ MŠ ČSR, 1981) a nakonec i z výzkumů odborných vědeckých pracovníků (např. Klímová—Dubanský, 1980, s. 12—13) vyplývají určité obecné tendence, mezi které patří: — výrazné disproporce mezi společenskou potřebou a zájmem o dělnická povolání; oproti plánu (předpokladu) je tento zájem o 10 — 15% odlišný;

- výrazné disproporce mezi profesionálními zájmy chlapců a dívek; jestliže zájem dívek o studium středních odborných učilišť dosahuje zhruba 40—50 % (někdy 30 % i méně) předpokládaného stavu, pak ještě do nedávna se ztěžilo naplňovat alespoň na 90 % směrná čísla pro nábor chlapců do gymnázií a některých dalších výběrových škol;
- výrazné disproporce v zájmu o povolání v rámci jednotlivých resortů národního hospodářství; mimořádně vysoký zájem o některá tzv. atraktivní povolání, avšak také o taková, která skýtají možnosti vedlejších

- šihó v ýd ělku (ňapř. mechaník motorovýc h vozidel, kosmetička);
- stálý hluboký nezájem o tzv. prioritní povolání (hornická, hutnická, strojírenská — pro dívky, stavební a vojenská);
- těsná závislost profesionálních zájmů na řadě sociálních faktorů: sociálním původu, vzdělání rodičů, místě bydliště, pohlaví, veřejném mínění;
- skutečnost, že velké procento žáků (až 50 %) se každoročně musí oproti svému profesionálnímu zájmu rozhodnout pro více či méně úplně jiné povolání (druh dalšího studia).

Výsledky, kte kterým jsme při zkoumání zaměřenosti profesionálních zájmů došli my, jsou uvedeny v tab. č. 4. Z její struktury je zřejmé, že se v ní sleduje kumulace zájmů o povolání v závislosti na typu střední školy, kterou by žáci museli absolvovat ve své další profesionální přípravě, pokud by chtěli vybraného povolání dosáhnout. Přitom v tab. č. 4 sledujeme zvlášť chlapce a dívky a zvlášť absolventy ZŠ a ZŠ. Z obsahu vidíme, že o profesi, které by vyžadovaly gymnaziální formu dalšího vzdělávání, je značný zájem ze strany chlapců, ale ještě větší ze strany dívek. Vzhledem k tomu, že na gymnázia se v současnosti pravidelně přijímá více dívek než chlapců, je tedy naopak — relativně — zájem o tyto profese značně vyšší ze strany chlapců, než ze strany dívek.

Zájem o profese, které vyžadují studium na středních odborných školách, je u všech zkoumaných souborů podstatně vyšší, než společnost potřebuje. Relativně vzato, ve srovnání s tím, jak žáci jsou umístění (v závěru školního roku), jsou zjištěné disproporce stejné jak u souboru chlapců, tak i dívek. Srovnáme-li situaci v absolutních číslech, vidíme, že zájem dívek, oproti chlapcům, je v těchto směrech ještě významně vyšší. Rozdíly mezi absolventy ZŠ a ZŠ jsou nepodstatné.

Profesionální zájem chlapců a dívek o dělnická povolání a jejich obliba ani zdaleka neodpovídá potřebnému rozsahu, ve kterém by žáci měli tato povolání volit. Jestliže zde opět vidíme velké rozdíly v postojích chlapců a dívek, pak mezi žáky obou typů základní školy je neshledáváme. Z popsaných výsledků a z jejich statistického zhodnocení pomocí χ^2 testu vyplývá jednak potvrzení výše uvedených závěrů a jednak se ukazuje nový poznatek, týkající se srovnání absolventů obou typů základních škol: při zkoumání závislosti profesionálních zájmů na pohlaví respondentů jsme zjistili její významnou míru u všech vyšetřovaných souborů. Naopak statisticky významnou závislost zájmů o povolání na rozdílných typech základních škol jsme nezjistili. Vcelku usuzujeme, že pravděpodobně i ve skutečnosti skladba profesionálních zájmů 14—15letých žáků, jako nejpodstatnějších motivů volby povolání je taková, že nedává naději, že by žáci byli schopní se uvědoměle rozhodnout pro povolání — alespoň přibližně — podle společenských potřeb.

Popsaná charakteristika profesionálních zájmů by nebyla úplná, kdybychom neuvedli, v jakém vztahu jsou tyto zájmy k sociálnímu původu jednotlivých skupin žáků (jde o další rozšiřující pohled na problém motivů, který jsme začali sledovat podle základních tabulek č. 1 a 2).

Na základě našich výzkumů jsme zjistili nevýznamné rozdíly mezi for-

Tab. 1. Motivy volby povolání ve vztahu k sociálnímu původu žáků [uvedeno v %]

Motivy	Chlapci — sociální původ						Dívky — sociální původ					
	Dělnický		Rolnický		Zaměst.		Dělnický		Rolnický		Zaměst.	
	%	Poř.	%	Poř.	%	Poř.	%	Poř.	%	Poř.	%	Poř.
Zájem o povolání	67,4	1.	75,4	1.	77,5	1.	73,3	1.	70,1	1.	73,7	1.
Význam povolání pro národní hospodářství	13,7	5.	9,8		12,5	5.—6.	8,0		7,1		12,6	5.
V oboru pracuje otec, matka (známí)	10,5		12,5	4.	16,2	4.	12,1		8,7		17,9	3.
Povolání odpovídá žákovým schopnostem a nadání	36,8	2.	32,1	2.	33,8	2.	22,2	2.	15,0	4.	21,0	2.
Povolání umožňuje dobré společen. postavení a úspěch	5,3		4,9		11,2		4,1		4,9		3,5	
Povolání umožňuje další zvyšování kvalifikace	14,7	4.	12,0	5.	18,8	3.	9,5		11,7		16,8	4.
Povolání je možno se bez potíží vyučit (vystudovat)	12,6		5,9		6,2		10,4	5.	16,2	3.	9,5	
Možnost učit se (studovat) a dále pracovat v místě bydliště	17,9	3.	25,9	3.	7,5		12,4	4.	12,5	5.	11,6	
Možnost lehké (čisté) práce v dobrém pracov. prostředí	7,4		11,3		12,5	5.—6.	21,9	3.	22,8	2.	8,4	
Možnost dobrého výděлку	7,4		7,6		1,2		3,8		5,9		2,1	
Nebyla jiná možnost vzhledem ke slabému prospěchu, chování	6,3		6,9		3,8		8,6		3,9		2,1	
Nebyla jiná možnost vzhledem k rodinné finanční situaci	0,9		—		0,2		2,5		3,1		—	
Snížený zdravotní stav žáka	5,3		7,7		2,5		2,6		5,3		3,2	
Nutnost podřídit se přání rodičů	4,2		3,1		2,5		—		4,4		1,0	

Tab. 2. Motivy volby povolání ve vztahu k místu bydliště (uvedeno v %)

Motivy	Chlapci — místo bydliště				Dívky — místo bydliště			
	Město		Venkov		Město		Venkov	
	%	Poř.	%	Poř.	%	Poř.	%	Poř.
Zájem o povolání	75,3	1.	71,8	1.	73,6	1.	74,8	1.
Význam povolání pro národní hospodářství	9,0	4.	14,5		6,2		4,4	
V oboru pracuje otec, matka (známí)	7,4	5.—7.	18,3	4.	13,2	3.	11,9	
Povolání odpovídá žákovým schopnostem a nadání	21,3	2.	42,0	2.	22,5	2.	18,9	2.
Povolání umožňuje dobré společenské postavení a úspěch	4,8		13,7		3,1		4,5	
Povolání umožňuje další zvyšování kvalifikace	7,4	5.—7.	21,4	3.	7,7	5.	15,7	3.
Povolání je možno se bez potíží vyučit (vystudovat)	7,4	5.—7.	10,7		6,2		11,3	
Možnost učit se (studovat) a později pracovat v místě bydliště	9,8	3.	16,0	5.	7,0		12,6	4.—5.
Možnost lehké (čisté) práce v dobrém pracovním prostředí	7,3		11,4		11,6	4.	12,6	4.—5.
Možnost lehkého výděлку	4,1		11,4		3,1		3,1	
Nebyla jiná možnost vzhledem ke slabému prospěchu a chování	3,2		5,3		4,6		3,8	
Nebyla jiná možnost vzhledem k rodinné finanční situaci	—		0,8		0,8		4,4	
Snížený zdravotní stav žáka	3,2		4,6		6,2		0,6	
Nutnost podřídit se přání rodičů	0,8		3,8		0,8		—	

Tab. 3. Profesionální informovanost žáků (uvedeno v %)

Informovanost	Chlapci		Dívky	
	ZDŠ	ZŠ	ZDŠ	ZŠ
Žáci jsou o profesích informovaní	45,5	50,1	43,5	54,9
Žáci o profesích něco vědí	51,4	46,4	53,2	43,1
Žáci o profesích neví skoro nic	3,1	3,5	3,3	2,0

Tab. 4. Zájem o povolání — uvedeno podle odpovídajícího typu střední školy — (uvedeno v %)

Typ školy	Chlapci		Dívky	
	ZDŠ	ZŠ	ZDŠ	ZŠ
Gymnázium	19,9	21,8	23,7	25,3
S O Š	34,2	34,0	39,6	39,0
S O U	45,9	44,2	36,7	35,7

Tab. 5. Sebehodnocení žáků z hlediska osobních profesionálních zájmů a předpokladů — (uvedeno v %)

Míra sebehodnocení	Chlapci		Dívky	
	ZDŠ	ZŠ	ZDŠ	ZŠ
Žáci, kteří si zcela důvěřují	10,1	12,3	5,6	5,2
Žáci, kteří myslí, že povolání zvládnou	81,0	79,4	69,6	76,1
Žáci, kteří neví, zda povolání zvládnou	8,3	7,1	24,8	19,7
Žáci, kteří vážně pochybují, že povolání zvládnou	0,6	1,2	1,3	—

mováním profesionálních zájmů u žáků dělnického a rolnického původu. Současně jsme však zjistili významný rozdíl v profesionálních zájmech mezi žáky dělnického a zaměstnaneckého původu a taktéž mezi žáky rolnického a zaměstnaneckého původu. Významnou závislost mezi profesionálními zájmy a sociálním původem jsme zjistili i v rámci celého zkoumaného souboru. Hlavním dílem ji způsobují děti zaměstnanců a inteligence, které oproti předpokladu jednak projevují zvýšený zájem o profesi vyžadující přípravu na gymnáziích a jednak, opět proti předpokladu, v podstatně menší míře projevují zájem o studium na středních odborných učilištích.

Vrátíme-li se však zpět k celkovému přehledu motivů volby povolání (tab. č. 1 a 2), vidíme, že na druhém místě v celkovém pořadí mezi nimi

figuruje přesvědčení žáků, že zamýšlené povolání odpovídá jejich schopnostem a nadání. Vzhledem k velkému významu tohoto motivu se opět u něj pozastavíme déle. Uvedený motiv totiž přímo souvisí s mírou poznání a sebehodnocení žáků, a tedy zprostředkovaně i s jejich aktivitou a samostatností při volbě povolání. To je — nejen jedna ze zásadních podmínek formování příslušných přesvědčení, a tedy i motivů — ale i vyvrcholení výchovných snah v celém procesu profesionální orientace. V závěru uvedeného procesu je nanejvýš nutné, aby se žák stal jeho subjektem a jediné tak vlastně byl schopen provést skutečně uvědomělou, samostatnou volbu povolání. Svým způsobem, adekvátně k použité výzkumné metodě, můžeme na tuto záležitost poukázat i my.

Ze srovnání dat, uvedených v tab. č. 1 a 2, jsou zřejmé určité kvantitativní rozdíly mezi soubory žáků rozdělených podle sociálního původu, místa bydliště a pohlaví. Jak je vidět, hlavní diference je mezi souborem chlapců a dívek. Evidentně více chlapců než dívek uvádí, že volí povolání proto, že odpovídá jejich schopnostem a nadání. To je skutečnost, která si vyžaduje opět širší zkoumání. Založíme je na poznacích, které jsou uvedeny v tab. č. 5. V jejím obsahu jsou zachyceny sebehodnotící názory celého souboru zkoumaných žáků ve vztahu k osobním profesionálním předpokladům a perspektivám. A je zřejmé, že zhruba něco přes 10 % chlapců, ale jen okolo 5 % dívek odhaduje, že určitě zvládne další formu svého profesionálního vzdělávání, a tak stejně budou moci úspěšně vykonávat své povolání. Vliv rozdílně absolvované základní školy není patrný. Druhou, nejpočetnější skupinu (ve které je opět větší procento chlapců než dívek) tvoří ti, kteří si jisti nejsou, ale spíše si myslí, že na vybranou profesionální perspektivu budou stačit. Rozdíl v četnosti odpovědí mezi chlapci ze ZDŠ a ZŠ je opět malý, nevýznamný. Značně větší diferenci vidíme mezi dívkami z obou typů škol. Zbytek žáků, v poměrně velkém počtu (kde téměř trojnásobně převažují dívky) nedokáže posoudit anebo vážně pochybuje, zda jejich síly na získání zamýšlené profese a její výkon budou stačit. Současně zase vidíme větší rozdíl v názorech mezi souborem dívek ze ZDŠ a ZŠ, než je tomu u chlapců.

χ^2 testem nezávislosti jsme ověřovali vztah sebehodnotících názorů respondentů v závislosti na pohlaví a na typu absolvované školy. V prvním případě jsme zjistili statisticky vysoce významný rozdíl mezi chlapci a dívkami u obou dvojic souborů. Na těchto rozdílech se zvláště podílí dívky svou relativně menší jistotou a nejistotou a skupina chlapců, která si naopak více důvěřuje v posuzování svých profesionálních možností a předpokladů. Uvedené výsledky v podstatě odpovídají např. tomu, co zjistila u pražských a jihočeských žáků M. Klímová (1971, s. 68—70).

Při zjišťování příčin nalezeného stavu jsme v první řadě narazili na všeobecné mínění, že vyhraněnost chlapeckých profesionálních zájmů a konkrétnost jejich profesionálních perspektiv je vyšší, než je tomu u dívek. Řada 14—15letých dívek volí často např. studium na gymnáziích proto, aby oddálily volbu konkrétního povolání. V tomto směru jsme i v našem výzkumu (v dotaznících) zjistili, že u souboru dívek, hlásících se ke studiu na gymnáziích, celých 27 % neudalo povolání, pro které se

rozhodly, ale jenom další vzdělávací instituci. U chlapců byly tyto případy vysloveně ojedinělé. Je to stav, který má své kořeny v samé podstatě současné profesionálně orientační reality: v ní se totiž dostatečně nepřihlíží k velkému rozporu mezi profesionálními zájmy dívek (a jejich rodiči) a mezi potřebami společnosti. Tento rozpor ve volbě povolání je u dívek větší, než je tomu u chlapců. Dívky si totiž ze všech možností volby povolání (v jejich kvalitě a kvantitě), které se z jejich hlediska zdají být více omezené než chlapcům, vybírají hůře, resp. volbu povolání z bezradnosti oddalují. S tím samozřejmě souvisí i nižší úroveň profesionálního sebehodnocení, neboť dívky se často nehodnotí ve vztahu ke konkrétním povoláním.

Ve druhém případě, to jest při posuzování vztahu sebehodnocení žáků a typu absolvované školy, jsme mezi soubory chlapců nenašli významný rozdíl; zato u dívek naopak významný. Dívky ze ZŠ prokázaly ve svých názorech vyšší míru profesionálního sebehodnocení. Z výsledku se dá samozřejmě ztěžít usuzovat, zda úloha nově koncipované ZŠ hraje znatelnou roli ve zvyšování profesionálního sebezpoznávání a sebehodnocení u dívek. Proto uvedený výsledek interpretujeme jako potřebnou skutečnost, která si ovšem заслужuje další exaktní zkoumání.

Dále je třeba říct, že uvedené výsledky vcelku ukazují na nízkou úroveň sebezpoznávání a sebehodnotící složky připravenosti 14—15ti letých žáků na volbu povolání. Podle našeho soudu je to výsledek celého neuspokojivého procesu profesionální orientace, a především:

1. nedostatečného informování o profesích a o světě práce i o kategorických požadavcích společnosti na rozdělování zdrojů mladých pracovních sil podle jejich potřeb;
2. nedostatečného diagnostikování profesionálního rozvoje žáků ze strany pedagogických a dalších pracovníků a sdělování výsledků těmto žákům a jejich rodičům;
3. opomíjené vedení žáků k aktivní konfrontaci jejich osobních předpokladů s požadavky jednotlivých profesí.

Dalším významným motivem, stojícím v popředí mezi všemi ostatními, je přesvědčení žáků, že zvolené povolání jim umožní další zvyšování kvalifikace (srov. tab. č. 1 a 2). S jeho významnou rolí jsme se již setkali při rozboru sociálně ekonomických aspektů profesionální orientace. Je nesporné, že možnost dalšího vzdělávání (prakticky neomezenou) poskytují dnes všechny tři typy našeho nově koncipovaného a demokratického středního školství. Naplňování tohoto motivu volby povolání představuje, a v budoucnu tomu bude ještě více, zásadní prostředek pro řešení ožehavého problému orientace dostatečného množství kvalitní mládeže na dělnická povolání. S pozoruhodnými úvahami se v této souvislosti setkáváme u nejpřednějšího znalce profesionální orientace — O. Pavlíka (1979, s. 183). Z našich výzkumů je zřejmé, že tento motiv více zdůrazňují chlapci a dívky z měst, než z venkova. Největší rozdíl v jeho pojetí registrujeme v závislosti na sociálním původu. Je evidentní, že jej značně více uvádí žáci zaměstnaneckého původu než žáci z rodin dělnických a rolnických. Jiným významným motivem, který opět ve větší míře uvádějí chlapci

než dívky, a také více chlapci a dívky z měst než z venkova, je přesvědčení, že zvolené povolání má velký význam pro národní hospodářství. O poměrně dobrém chápání smyslu motivu ze strany žáků svědčí to, že jej uvedli v naprosté většině žáci volící dělnická, tzv. prioritní povolání.

V dalším pořadí mezi všemi uvedenými motivy následují takové, které jsou výrazem nepřímé, druhořadé (z hlediska společenské akceptovatelnosti) motivace volby povolání. Ve svém důsledku však mají svou velkou váhu. Do volby povolání se jimi prosazují např. dominantní vlivy rodičů, známých, příbuzných, kamarádů a veřejné mínění regionů. Jde o tyto pohnutky: v oboru pracuje otec — matka; povolání umožňuje další dobré společenské postavení a úspěch; povolání je možno se bez potíží vyučit (vystudovat školu); možnost učit se a pracovat v místě bydliště; možnost lehké práce v dobrém pracovním prostředí; možnost dobrého, lehkého výdělků.

Jako bezvýznamné — podle názoru žáků — jsou hodnoceny motivy: finanční situace rodiny; nátlak rodičů na žáky.

Nakonec jsme vcelku ověřovali statisticky závislost motivů žáků na pohlaví, sociálním původu, místě bydliště (v obcích do 5000 obyvatel a nad 5000 obyvatel) a na typu absolvované základní školy. Na základě výsledků jsme zamítli nulovou hypotézu, až na případy závislosti motivů souborů chlapců na sociálním původu a motivů všech souborů v závislosti na typu základní školy. Konstatujeme, že v praxi se dá předpokládat významná závislost motivů volby povolání podle pohlaví, sociálního původu (mimo soubory chlapců) a místa bydliště (město — venkov). V případě tvorby a existence profesionálních motivů podle rozdílného typu základní školy významnou závislost v praxi nepředpokládáme.

Ve srovnání s výsledky, ke kterým v obdobném výzkumu došla např. M. Klímová v šedesátých letech (mimo zjišťování vlivu rozdílných základních škol — 1971, s. 68—70) jsme my v polovině 80. let dospěli k poznatkům, které ukazují ne menší míru těchto závislostí; a to hlavně u souborů chlapců. Přesto však považujeme i zjištěnou diferencovanost v profesionálních motivech žáků a i jejich nízkou kvalitu sociální za vážný nedostatek celé profesionální orientace. Je to důkaz, že ani v 80. letech příprava na volbu povolání nemá uvědomělý, výchovný, uspokojivý ráz.

Motivy a volba povolání. Na základě námi předvedeného souboru profesionálních motivů, mezi nimiž dominují nepřilíš hluboké a ne zcela správně společensky a osobnostně zaměřené zájmy, přistupovali nakonec žáci v závěru základní školy k volbě svého povolání (resp. k volbě další formy studia). Výsledky této volby v první fázi našeho výzkumu (v roce 1981) byly publikovány (Hřebíček, 1984, s. 71—74). Ve svém celku se ukázaly zákonitým pokračováním a vyústěním neuspokojivého průběhu utváření profesionálně orientačních motivů: volba byla ve výrazném rozporu se stanovenými kvótami pro rozdělování zdrojů pracovních sil (ze ZŠ v začátku 80. let). Na řadě zkoumaných škol se nakonec nuceně muselo profesionálně reorientovat (často velmi zásadně) až 50—60 % žáků. Byl to vskutku — neobyčejně špatný závěr první fáze životního procesu profesionální orientace oněch mladých lidí.

Shrnutí výsledků výzkumu. Vcelku lze výsledky předložené výzkumné zprávy shrnout do tří základních okruhů.

1. Výzkum především potvrdil první hypotézu — jako přiměřený předpoklad: úroveň profesionálně orientačních motivů u obou zkoumaných souborů respondentů (v roce 1980—82 žáci původní ZDŠ; v roce 1985—87 žáci nově koncipované ZŠ) je v podstatě na stejné úrovni. Výraznější rozdíly mezi soubory byly shledány spíše jako výjimečné. To lze, s příslušnou dávkou obezřetnosti, kvalifikovat tak, že úloha dnešní základní školy (byť nově obsahově koncipované) se stále, ve srovnání se začátkem 80. let a původní ZDŠ, v rámci složitého jevu zvaného profesionální orientace, výrazně neprosadila. Na mnohé v tomto směru (v souvislosti se srovnáváním ZDŠ a experimentální ZŠ v začátku 80. let) upozorňoval v příslušných publikačních výstupech již autor této studie (Hřebíček, 1985, s. 125—129; 1985a, s. 43—44). Poněkud zvýšený a společensky akceptovatelný zájem absolventů ZŠ o gymnázia a SOU není ani tak zásluhou nové koncepce ZŠ, jako spíše souvisí s novou, zajímavější koncepcí jak uvedeného gymnázia (odbornost na této škole) tak i SOU (rozvoj 4letých SOU s maturitou).

2. Výzkum potvrdil i druhou hypotézu: mezi soubory respondentů se projeví — jako v předcházející etapě — výrazné rozdíly v pojetí profesionálně orientačních motivů v závislosti na pohlaví žáků, sociálním původu a místu jejich bydliště. Avšak při hodnocení těchto okolností na základě srovnávání souborů tvořených frekventanty ZDŠ a ZŠ, byly výrazné rozdíly zaregistrovány spíše jako výjimečné. Zjištěný stav lze interpretovat takto: ani současné základní škole se nedaří — ve srovnání s předcházejícími obdobími (60. léta a začátek 80. let) výrazně eliminovat tzv. nevýchovné a mimo systém profesionální orientace stojící vlivy.

3. Výzkumná zpráva v celém průběhu ukazuje, že profesionálně orientační motivy mají setrvale u naší mladé populace velmi nízkou úroveň. To je rovněž podstatný rys naší profesionální orientace jako celku. Na vině je jak nedůsledné profesionální informování, tak i diagnostikování rozvoje žáků, jakož i nejednotné působení všech nezbytně zainteresovaných profesionálně orientačních činitelů a institucí.

LITERATURA

- BALÁŽ, O.: Niektoré problémy výchovy k voľbe povolania na ZDŠ. Bratislava 1971.
HARGAŠ, M.: Profesionálna orientácia na základnej škole. Bratislava 1969.
HŘEBÍČEK, L.: Aktuální problémy volby povolání čtrnáctileté mládeže. Výroba a škola, XXX, 1984, č. 2, s. 71—74.
HŘEBÍČEK, L.: K systémovému pojetí práce činitelů profesionální orientace mládeže. Výroba a škola, XXX, 1985, č. 3, s. 125—129.
HŘEBÍČEK, L.: Ke spolupráci základní školy a SOU. Odborná výchova, 36, 1985a, č. 2, s. 43—44.

- KLÍMOVÁ, M.: Výzkum profesionálních přání, jejich motivace a dalších otázek souvisejících s volbou studijního směru či učebního oboru žáků 9. tříd v Jihočeském kraji a v Praze. Sborník vědeckých prací Ústavu sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství na PdF UK. Praha 1971, s. 3—111.
- KLÍMOVÁ, M. — DUBANSKÝ, Z.: K problematice profesionální orientace učňů 4-letých studijních oborů na SOU. Výchovný poradce, č. 4, s. 1—30.
- KLÍMOVÁ, M.: Volba dalšího studia a přípravy pro povolání žáků 8. a 9. ročníků základní devítileté školy. Praha 1984.
- KONTROLNÍ ZPRÁVA o výsledcích tématické inspekce „Situace ve volbě povolání“ MŠ ČSR. Č.j. 30 757/81-123 ze dne 26. 11. 1981, Praha.
- PAVLÍK, O.: Vědeckotechnická revoluce, škola a výchova. Praha 1979.
- ZPRÁVA o výsledcích porovnání zájmů žáků 7. ročníků ZDŠ ve školním roce 1979/80 o studium s rozpisem plánu přijímaných na gymnázia a střední odborné školy ve školním roce 1981/82 z 9. a 8. ročníku ZDŠ. MŠ ČSR. Praha 1980.
- ŽIŽKOVÁ, J. — BRŮŠKOVÁ, M.: K otázkám vývoje kvalifikace pracovních sil v období pětiletého plánu. Výchovný poradce, 1972, č. 4, s. 1—10.

ЗАДАЧА МОТИВОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ МОЛОДЕЖИ

Содержанием статьи является исследование профессиональных мотивов в рамках подготовки 14-летней молодежи к выбору профессии. В методологической части характеризуются профессиональные мотивы как центр процесса профессиональной ориентации. В исследовании использованы два основных метода — научное наблюдение и изучение документов, и один вспомогательный метод — анкетный.

Сравнивались две избранные группы респондентов — в зависимости от того, какой тип основной школы окончили. Исследование проводилось в 1980—82 гг. и 1985—87 гг.

Результаты исследования подтверждают две установленные гипотезы:

1. То, что даже хотя сама школа имеет свою собственную новую концепцию, она не способна выразительно изменить сложный процесс профессиональной ориентации молодежи;

2. То, что в процессе профессиональной ориентации 14-летней молодежи в дальнейшем существенным образом проявляются внесистемные, внесистемные обстоятельства: роль учеников, социальное происхождение, общественное мнение и их местожительство.

DIE ROLLE DER MOTIVE IN BERUFSWAHL DER JUGEND

Inhalt des Artikels ist ein Bericht über die Untersuchung professioneller Motive im Rahmen der Heranbildung 14-jähriger Jugend zu Berufswahl. Im methodologischen Teil des Berichts werden die professionellen Motive als Schwerpunkt des Prozesses professioneller Orientierung charakterisiert. Zu ihrer Untersuchung werden zwei grundlegende Forschungsmethoden verwendet (die wissenschaftliche Beobachtung und das Dokumentenstudium) sowie eine Hilfsmethode (Fragebogenmethode).

Im Rahmen der Untersuchung werden zwei Auswahlgruppen von Respondenten verglichen — in Abhängigkeit davon, welchen Typus der Jahren 1980—82 und 1985—87 durchgeführt.

Durch die Ergebnisse der Untersuchung werden zwei im vorhinein aufgestellte Hypothesen bestätigt:

1. dass die Schule allein, sei sie auch inhaltsmässig neu konzipiert, nicht imstande ist, den komplizierten Prozess der professionellen Orientierung der Jugend markant zu verändern;

2. dass sich im Prozess der professionellen Orientierung der 14jährigen Jugend auf grundlegende Weise viele aussererzieherische, aussersystemhafte Umstände durchsetzen: das Geschlecht der Schüler, die öffentliche Meinung und der Wohnort der Schüler.